

Papp Richárd

**„Igazi zsidók” és „jó balkániak”
Kisebbségi kultúrák antropológiai nézőpontból**

„Asszimiláció”, „etnicitás”, „kisebbségi léhelyzetek” jelenségek, problémavilágait hosszú ideje számtalan kutatás, dokumentáció és tanulmány járja körül. Nem véletlen, hogy a Miskolcon „A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon II.” címmel rendezett konferencián, amely a recens kulturális antropológiai kutatásoknak volt nagyszabású színtere, is két szekcióban tudta csak megoldani a fenti témakörökben született előadások bemutatását. Ugyanúgy nem véletlen, hogy ezen előadások külön kötetben látnak napvilágot. Mindez rámutat, vagy különleges érdeklődésre tart számot régiókban - szakmai értelemben legalábbis - „etnicitás és kisebbségkutatás” kérdésköre s mindezen kérdéskör kulturális antropológiai megközelítése.

Jelen tanulmány két saját terepmunkán alapuló példa segítségével próbál rámutatni a kulturális antropológiai megközelítések sajátosságaira „etnicitás- és kisebbségkutatás” területén.

Példáim a budapesti rituális zsidó és a vajdasági magyar kisebbségi kultúra világából valók. Mindkét kultúrát több éve kutatom, így mára talán olyan finom és összetett jelenségvilágokat is figyelemmel kísérhetek, mint az adott közösségek kognitív-mentális háttere és evidencia-rendszere. Ezen „kulturális tények” olyan rutinszerű viselkedések és vélekedések rendszerét alkotják, amelyek a terepmunka során csak kivételes esetekben fogalmazódnak meg konkrétan. Ehhez kapcsolódnak a kutatott közösségek tagjainak mentalitáskategóriái, amelyeken keresztül megfogalmazódnak számukra saját közösségükről alkotott önképek és a „többiek” jellemző sztereotípiái. Ezen mentalitás kategóriák megismerésének elengedhetetlen feltétele a résztvevő megfigyelés, hiszen ezek talán egy közösség „legfinomabb” és „legkényesebb” tényei, különösen, ha kisebbségi kultúrákról van szó, hátuk mögött a huszadik századi, kelet-európai történelem tapasztalataival. E mentális-kategóriák ugyanis olyan belső- rejtett kategóriái egy közösségnek, amelyek által kifejeződik minden olyan sérelem, konfliktus, előítélet és pozitív önreflexió, amelyet elég „kényes” dolog lehet egy kívülálló, „kutató” személlyel megbeszélni, főként ha az meg is írja mindezt. Ahhoz, hogy mégis megismerhetővé és értelmezhetővé, majd a közösség tagjainak beleegyezésével publikálhatóvá váljanak ezek az „őszinte jelenségek” a több éves együttélésen alapuló bizalom szükségeltetik.

A kulturális antropológiai értelmezések ezáltal olyan jelenségvilágokat lehetnek képesek feltárni, amelyek a látható és „mérhető” társadalmi-politikai folyamatok mögött állnak, láthatatlan s mégis meghatározó szövetként körülfonva azokat.

E mögöttes, belső jelentésekre világítanak rá azok az egyedi feltárások, „mélyfúrások”, amelyek segítségével összehasonlítható, továbbgondolható meglátások, „mobilizálható tények” csokrával járulhatunk hozzá kulturális antropológusként a kisebbségkutatás általános törekvéseihez. A továbbiakban két olyan mentalitáskategórián keresztül gondolkozhatunk el a fent említettekről, amely kategóriák mentén vizsgált közösségeink „tömören és egyértelműen” fogalmazzák meg saját kultúrájuk csak rájuk jellemző és értékrendjüket alapvetően kifejező tartalmait.

A következőkben ennek megfelelően láthatjuk, mit jelent „igazi zsidónak” lenni az általam kutatott magyar zsidó közösség „jiddiskájt” fogalmának ill. mit jelent „jó balkáninak., igazi vajdasági magyarnak” lenni délvidéki magyar közösségek önképeinek tükrében.

*

Az általam kutatott budapesti, Bethlen téri közösségben ekképp fogalmazták meg azt a jellemzőt, amely - ahogy egyikük fogalmazott - „*lelki szinten köti össze az itteni embereket*”:

„Nehéz megfogalmaznom ezt, de meg lehet érezni egymásról, hogy kiben van meg a jiddiskájt. A jiddiskájt az a zsidóság. Aki ebben benne van, aki átéli a zsidóságot azt átjárja ezt, a viselkedését, amit mond, amit csinál, ahogy reagál dolgokra. Ez köt minket össze, ha nem látnánk itt egymást minden nap akkor is tudnánk egymásról, hogy zsidók vagyunk. Ha csak úgy találkozoznánk, mert ez a zsidó mentalitás.”

„A jiddiskájt az a zsidó vallás, a hagyomány, a mozgó otthon, meg a nagyobb család együtt. Bárhol éljünk, legyünk a történelemben a zsidó mentalitás jellemez minket, a zsidó érzés sors köt minket, összeköt. Ez egy olyan családi összetartó érzés, ami a sok nyugtalanság között biztosítja, hogy ne kattanjunk be, legyen jövőnk, örüljünk az életnek. Együtt örülünk itt a templomban is, mindig csak nézd meg a péntek estéket, a sábeszt. Ez a jiddiskájt.”

„Itt a Bethlen téren szokás, többször ki is mondván ebben meg van a jiddiskájt, abban nincs. Ezzel nem csak magunkról csinálunk ilyen lelki rajzot, hanem egy csomó mindent ezzel minősítünk.”

A továbbiakban látni fogjuk, utolsóként idézett beszélgetőtársam „jiddiskájt” fogalma a közösség tagjainak „zsidó mentalitását” írja körül s határozza meg, hogyan kell „igazi zsidóként élni, viselkedni” - ahogy másik interjúalanyom körülírta e fogalmat.

Emellett, ahogy idézett beszélgetőtársam fogalmazott sok minden mást is jellemez ill. minősít e fogalom a kulturális térhasználat zsidó olvasataitól kezdve, a nem zsidó környezetben való interakciók normatív mintáig.

A „jiddiskájt” olyan fogalom, amely a zsidó tradícióval való szoros közösségvállalást, a normarendszer követését és egyben e hagyománnyal való lelki, érzelmi azonosulást írja körül.

A „*jiddiskájt*” nehezen lefordítható fogalom, egyik forrásom a „zsidó szokásokban való jártasságként” nevezi meg (Frojimovics 1994: 261), míg más források a „judaizmus stetlben használatos jelentéseként” definiálja (Untermann 1999: 215)

A stetlek a történelmi kelet-európai zsidó kisvárosok életéről írt könyvében Zborowski és Herzog tág definíciója talán közelebb hozza hozzánk e fogalmat:

„A jiddiskájt (jewishness), a stetl teljes életmódja. A jiddiskájt szó magában hordozza mindazt, ami jóvá teszi a zsidó létet a szombatot szent békéjével, a Pészah tavaszi megtisztulását, a fiúk bár micvóját, a »tanulás zenéjét«, amely évszázadok óta mérföldekre zeng minden idők zsidójának szívében, a Törvény megtartásának mindennapi örömét, ugyanakkor a Jom kippur könnyeit is. A szóhoz kapcsolódik továbbá a büszke sajnálata azoknak, akik fény nélkül élnek, s sötétségükben teljesítik az Örökkévaló akaratát úgy, hogy sanyargatják Izrael gyermekeit. A jiddiskájt szó magában hordoz egy aurát: a tanulás hódolatát, a kötelezettségek vállalását, a végső jutalom kiolthatatlan reményét. S valahol betűiből kiolvasható a keserűség, iróniával való fogadása annak, hogy könnyekkel, sóhajokkal meg kell fizetniük, amiért a Kol Jiszráél (Izrael közösségének) tagjai.” (Zborowski-Herzog 1966:428)

Láthatjuk; a „jiddiskájt” tartalma egyrészt elválaszthatatlan a zsidóság hagyományos és idealizált világának továbbélő, kollektív emlékezetben meggyökeresedett tartalmától, egy olyan érzelmi „aurát” jelenítve meg, amely a fenti rituális életforma egészét s az ehhez kapcsolódó élmények, átélések emocionális kötődéseit teszi megfogalmazhatóvá.

„A régi időkben megvolt a jiddiskájt. Amit az egyik zsidó megérez a másokban. Ez az évezredek alatt kialakult ösztön. Ezt főleg a közösségben érzi az ember a többi zsidó között, mert ezt a közös hagyomány szelleme tartja életben, hogy azok a zsidók, akik ott vannak ösztönösen érzik egymás zsidóságát meg a hagyományt. Ahol ezek megvannak az a hely a zsidó ma is. Ehhez kell a környezet, ahol a hagyomány él, a zsinagógában a péntek este, mert attól lesz zsidó hely.”

Interjúalanyom azért emelte ki a péntek esti rítust, mint a „zsidó hagyomány” értékeinek megteremtésének és továbbadásának színterét, mivel erre a rituális alkalomra jönnek el a legtöbben a zsinagógába a nem mindennap ill. nem rendszeresen járó tagok közül. Ez a „visszatérő” közeg az, ahol a legfontosabb reprezentálni és elmélyíteni a tradicionális értékeket.

Ezt a folyamatot mutatja a Bethlen tér egyik előimádkozójának törekvése is:

„Olyan hely a zsidó, ahol az emberek nem úgy imádkoznak, hogy nézik az órájukat, hogy gyorsan legyen már vége. Az csak egy formáság, külsőség. Itt a Bethlen téren azért úgy imádkozom elő, hogy be akarom vonni az embereket, mindegy, hogy mennyit hisz, mit hisz, de a jiddiskájtot élje át. Ez viszont csak ott jöhet össze, ahol már ösztönösen megvan.”

A Bethlen téri zsinagógai közösség megfogalmazott értékrendszere, tehát párhuzamban áll a rituális életben betöltött szerepükkel illetve e szerep önmaguk számára megfogalmazott stratégiájával: a rítusok résztvevői számára mintaként felmutatni és továbbadni az öröklött hagyományos értékeket. „Ezt kell követnünk, hiszen ezt szívtuk magunkba.” „Amit öröklöttünk az őseinktől, amit ellestünk az öregektől, azt visszük tovább” - fogalmaztak a közösség fiatal tagjai.

A „jiddiskájt” mögött álló tradicionális értékrend mintái, tehát töretlenek a rituális élet megélő körében, s ezen értékek „láncolata” sem szakadt meg, hiszen a fiatal generációkban tovább öröklődik mindez, az elmúlt évszázadban tragikusan traumatizált zsidó identitás újjászületésének reményeit éltetve az idősebb generáció képviselőiben.

A továbbiakban láthatjuk, hogy „zsidó aura” nem minden esetben kötődik a rituális élethez, felmerülhet a kérdés: vajon az előbb bemutatott idősebb generáció tagjai is csupán a rituális élethez kötik a zsidó tartalmakat?

Ahogy egyik interjúalanyom fogalmazott:

„Nem csak a templom meg a kóser boltok, intézmények a zsidó helyek, az is zsidó, ami nem biztos, hogy vallásos hely, de ahol még élő a jiddiskájt.”

E meglátáshoz kapcsolódva nézzük meg mely „helyek” azok, amelyekben a rituális élet terein kívül is átélhetővé válik a „jiddiskájt”.

„A templomon kívül legfeljebb ha a zsidó művelődési vagy kulturális rendezvényeken vagyok zsidók között egy ünnepségen vagy valami összejövetelen mert ott is azért mégis valamilyen szinten megvan egy zsidó aura. Mert ilyenkor is a hagyományok fontosak, mondjuk még ha csak felidézük vagy másolják is egy kántorkoncerten például. Ilyenkor is élővé válik az évszázados hagyomány, a vallás, amik ott össze is kötnek minket.”

„Ha van egy zsidó koncert nem biztos, hogy akik ott összejönnek már az első percben jiddiskájt van. Amikor egy bizonyos idő után, amikor kialakul egy hangulat, egy légkör,

kialakul az a zsidó léggör. Ez így van egy igazi jó kántor koncerten vagy ahol jó jiddis dallamok vannak, az olyan nekem, mint egy imádkozáskor, főleg egy Jom kippurkor. Ha én ezt átélem megtisztulva érzem magam. Ez csak zsidó helyeken történik az biztos. De nem muszáj, hogy pont templom legyen. A lényeg, hogy úgy meg tudok tisztulni, mint a hászid rebbe a tanításban, hogy úgy lebegek, mint az ima ami az égbe száll.”

Ezen interjúrészekből kiderül, a kapcsolódási pontok, amelyek egy „nem vallásos” helyet is „zsidó aurává” teremthetnek szorosan kötődnek a rituális élet tartalmához. E kötődések azonban nem a rabbinikus halachikus normarendszer szigorú keretét kívánják meg a „zsidó terek” paramétereitől, hiszen az interjúrészekben említett közegben férfiak és nők együtt tartózkodnak minden esetben s gyakran a halacha, a rituális zsidó normarendszer által előírt öltözködési és viselkedési szabályoknak sem felelnek meg a résztvevők. Ezeknek a kritériumoknak helyébe lép az „etnikai” és az „emocionális” dimenzió. A „jiddiskájt” említése, mint, amely olyan közegben élhető át ahol „zsidók” vannak, akikben „öszönösen” van meg a „zsidó mentalitás” a saját kultúra biztonságos környezetének „etnikus” tartalmát emeli ki. Az átélt „lebegés”, érzelmi felfokozottság „természetes” átélése pedig, amely a jom kippuri és más „vallási” rítusokhoz köti beszélgetőtársaimat azt feltételezi, hogy ezen rítusok érzelmi átélése, kötődése is fontosabbá válhat, mint azok halachikus előírásainak maradéktalan betartása. S mindezek átélése nem feltétlenül kötődik a rituális terekhez. Mindez a halachikus tradíció értékelésének változó folyamata mutat rá.

Láttuk továbbá az első interjúrészekből is, hogy az emocionális tartalmakat, amelyeket a Bethlen téri közösséghez kapcsolva a „család”, „otthon” szavakkal azonosítottak, szintén a „jiddiskájt” kifejezésekkel fogalmaztak meg. Azt is láthattuk, mindezen tartalmak mögött a hagyományos értékrend áll.

Az eddig elemzettek, azonban a következő kérdéseket még nem világították meg: ha a közösség tagjai számára a saját értékrendet a rituális élethez, a tradícióhoz kötődő pozitív attitűdök jellemzik, milyenek értékelik a „nem zsidó” közösségek, terek világát ugyanők? Milyen viselkedésmódok, milyen alkalmazott interkulturális stratégiák jellemzik e mindennapos találkozásokat s milyen érzések, jelentéstartalmak fűződnek mindezekhez?

Beszélgetőtársaim a következőképp interpretálták „válaszaikat” a fenti kérdéskör kapcsán:

„Van ez az elválasztás. Ez működik, hogy egészen máshogy érezzük magunkat a saját világunkban, mint máshol. Egészen más aura a kettő.”

„Én nagyon meg tudok lepődni nem zsidó környezetben, mert végső soron sajnos nem tudom levetkőzni a kisebbség érzését. Végső soron a zsidóban akárhogy, de benne van ez az érzés, hogy te különbözöl. Hát azért minden zsidó idomulni is akar, ez mindig így volt. Én nem akarom ezt személy szerint, mégis a legtöbbször előjön s ezen mindig meg is lepődök.”

„Más környezet, ha nem zsidókkal vagyok, másképp, olyan mesterségesen viselkedek. Sajnos ez van benne és egészen megható dolog, ha úgy érzem, hogy fel tudok benne szabadulni. Ami a zsidó helyen természetes, az ott egy külön plusz, ha az ember fel tud szabadulni. Én ezért nagyon jól is tudom magamat érezni nem zsidók között, ha érzem, hogy összejön velük is a lelki közösség. De ez is más láthatod, mert a zsidó közegben semmi ilyennek nem kell kialakulnia, mert ott már eleve megvan.”

„Amikor van különbség, akkor az negatív jellegű, ha olyan szellemiség vesz körül, olyan kisugárzása van az embereknek, hogy kirekesztőek, túlfokozott a nemzeti érzelmük ilyenkor merül ez fel bennem.”

„Zsidók között még akkor is biztonságban érzem magam, ha nem a barátaim, mert itt nem érzek felületességet, mint azok között akik nem zsidók, akik között úgy érzem, hogy egy csomó fölösleges dolog miatt török magukat vagy pénz vagy kocsi, míg a zsidók között arról van szó ami az én életemben fontos. De én itt csak a vallásos zsidókról beszélek, mert az nem érdekel, hogy magyar, nem magyar, zsidó vagy kazár vagyok. Nem ez a lényeg, tehát nekem olyanok között a jó, akik zsidó módon gondolkoznak, akiket a vallás és nem az identitás foglalkoztat.”

„Ha nem tudják nem zsidó társaságban rólam, akkor nem feltűnősködök, de ha megtudják, mindig kérdeznek is mindenféléről. Ilyenkor úgy viselkedek, mintha pap lennék.”

„Ha idegen környezetbe kerülök, akkor elkezdek szerepet játszani. Úgy viselkedek, hogy úgy lássanak rendes zsidó vallásúnak ahogy ők gondolják a rendességet, a vallásosságot. Nem fogok nagyon inni vagy cigizni meg lazázni, mert én feléjük a Tórát képviselem, a zsidóságot. De zsidó környezetben elengedhetem magam, mert ott értik, hogy lehet zsidóként a vallást megélni, hogy ehetünk, ihatunk, cigizhetünk, bulizhatunk is. De ezt egy másik ember aki nem ebben a kultúrában él nem érti és nem akarom, hogy félreértse.”

„A nem zsidók másképp gondolkodnak a vallásról és nekem ahhoz kell alkalmazkodnom ezért itt türelem is kell. Ha beszélek velük mindent Ádámtól és Évától kell kezdeni. Ehhez képest a zsidók értik, hogy miről beszélek és ha már elkezdek egy mondatot, tudom a másiktól, hogy már tudja is mi lesz a vége.”

„A nem zsidókkal előbb utóbb a Tóráról fogok beszélgetni mindig, a zsidókkal meg minderről lehet beszélni.”

„A nem zsidók sem érzik szerintem jól magukat, mert a zsinagógában mindenki beszél, hangosak a gyerekek, ott élet van, mint egy családban és ők ezt nem tudják átérezni, pedig pont ez a legszebb az egészben. Nem érznek rá a zsidók ritmusára, hogy mindenki kiabál és akkor egyszer csak néma lesz mindenki, elhallgat és imádkozik, vagy halkán énekel a kántorral, mert akkor a legfontosabb rész jön az imádkozásban¹, de ezt egy zsidó nem érezheti, hiszen nem is érti az egészet.”

„A zsidó helyen otthonosabban érzem magam, természetesen. Nem zsidó helyen idegenül érzem magam. Zsidó helyen olyan melengető érzés lenni akárcsak otthon a családi körben. Ez egy rossz beidegződés, mert már előre ezt érzem még ha jó is az a nem zsidó környezet.”

„Szombaton nagyon jó érzés, hogy az angyalok kísérnek haza², mert azért van egy kis félsz vagy rossz érzés az emberben még ha ezt le is tagadja.”

Mint olvashattuk, a közösség tagjai a „zsidó terekhez”, a közösséghez való tartozásnak a „biztonság”, a „természetesség”, a „saját kultúra otthonosságának” pozitív értékeit hangsúlyozták, szemben a „nem zsidó terek” „idegen”, „mesterséges”, „nem természetes” környezetével. Utóbbiakhoz olyan attitűdöket rendeltek („már előre érzem az idegenséget”; „félsz”, „rossz érzés”, stb.), amelyeket a „kisebbségi érzés” esetenként való megélésével magyaráztak többen („sajnos nem tudom levetkőzni a kisebbség érzését”; „ha kirekesztőek, túlfokozott a nemzeti érzelmük”). A „kisebbségi érzések” főképp azokból a konkrét negatívnak ítélt találkozásokból merítenek s táplálkoznak, amelyekre példaként azokat az

¹ Interjúalanyom itt a Smone eszré imádságra utal, amelynek alapvető rituális fontosságára és halkán történő elmondására az imakönyvek is figyelmeztetik a résztvevőket (Krausz-Oberlander 1996:57)

² Beszélgetőtársam itt egy a zsidó tradíciót meghatározó forrásban található aggárára (tanító történetre) utal, amely elmondja, hogy minden zsidót két angyal kísér haza a zsinagógából a szombat bejövetele után. (részletesebben lsd. Lau 1994:175-176)

antiszemita szimbólumokat hozták, amelyekkel a közösség tagjai a hétköznapokban szembesülnek. Ezeket a jelentéseket mélyítik el továbbá azok az idősebb generációk által továbbörökített, átélt történelmi tapasztalatok, amelyek a fenti bizalmatlanság-szorongás érzését kapcsolják a politikai kultúra általuk túlzottnak értékelt „keresztény-nemzeti” ideológiájához a „külső társadalom” egyes oldalairól. Ezek az attitűdök olyan viselkedésmintákkal, stratégiákkal párosulnak a legtöbb esetben, amelyek alkalmazásával megkísérlik az adaptálódást „többségi” környezetükhöz („minden zsidó idomulni akar”, „nekem ahhoz kell alkalmazkodnom”, „elkezdlek szerepet játszani”, „ha nem tudják, hogy zsidó vagyok akkor nem feltűnősködök”).

Mindezt szintén a jiddiskájt fogalmával rajzolták körül beszélgetőtársaim: „Ezekből a helyekből abszolút hiányzik a jiddiskájt, mert az ott levő emberek nem is tudják, milyen az igazi zsidó, az igazi zsidóság. Ez nem gond természetesen, de te nem lehetsz ott ugyanolyan, mint mondjuk csak zsidók között, nem lehetsz teljesen önmagad, mert valószínű nem értenék és lehet, hogy nem is tetszene senkinek.”

Abban az esetben azonban, ha „kiderül” egy nem zsidó közegben zsidóságuk; adaptív értékrendjüket, viselkedésüket kultúrájuk reprezentatív felvállalására változtatják („ilyenkor mindig úgy viselkedek, mintha pap lennék”, „úgy viselkedek, úgy lássanak rendes zsidó vallásúnak, ahogy ők gondolják a rendességet”, „mert én feléjük a Tórát képviselem, a zsidóságot”). E „felvállalás” módja azonban ezen esetekben is az adaptációhoz kötődik, hiszen e reprezentáció is „kifelé” szól, a „többség” értékrendjeihez igazodik, ezért kizárja a maga „természetes” kultúrájának teréből a „többség világát” ezen interakciók során is. Erre utalnak az utóbb említett idézetek valamint az ezekhez kapcsolódó meglátások, miszerint egy nem zsidó nem is értheti meg a rituális zsidó kultúra belső világát még akkor sem, ha a terében tartózkodik is, mondjuk egy istentiszteleten. Ugyanúgy nem zsidó környezetben a „témák” sem mindig érdekesek, hiszen „egy csomó felesleges dolog miatt török magukat, ami engem nem érdekel”, ahogy egyik interjúalanyom fogalmazott.

Az elmondottak azonban a zsidó kultúra világát is differenciálják, a közösség „vallásos” értékrendje ugyanis csak azokat fogadja el a jiddiskájt „birtokosaivá”, akik a rituális zsidó életforma és értékrend köré szervezik életüket, gondolkodásmódjukat:

„Nekem olyanok között a jó, akik zsidó módon gondolkodnak, akiket a vallás és nem az identitás foglalkoztat.”

„Nem biztos, hogy aki zsidó származású, vagy zsidó identitású, abban is megvan a jiddiskájt. Ha nem az évezredek hagyomány jelenik meg benne, az életében akkor lufi az egész, nincs meg benne a zsidóság.”

„Sokan mondják, hogy ekkora, meg akkora zsidók, nézd csak meg a zsidó klubokat. Elmennek, persze ez nem mindre érvényes, elvonnak, de a hagyományról, a vallásról semmit nem tudnak, nem is akarnak. Ezek zsidók? Nem. Ott aztán azt se tudnák mi nincs meg bennünk, mert még talán nem is hallották, hogy van ilyen, hogy jiddiskájt, hogy eszik-e vagy isszák.”

„Nem akarok nagyon eretnek lenni, de én az izraeliekben sem érzem a jiddiskájt, mert az nekem a régi, itteni, kelet-európai zsidóság. Nekem ez az igazi zsidó.”

„Szerintem a jiddiskájt, az itt nekünk az, ami magyar zsidó, mert itt élünk évszázadok óta, ez jár át minket. Biztos a külföldi amerikai meg izraeli zsidó helyek meg emberek is ha ráéreznek erre, jobban ki fognak jönni velünk, megérezzük jobban egymásban a közös gyökereket, a zsidóságot.”

Az idézett interjúrészletekből láthattuk a helyi- regionális kultúra, amelynek mindennapjai az itt élő zsidóság életét is meghatározza szintén kritériuma a saját zsidó „mentalitás” közösségi értékrendjének.

A saját kultúra biztonságát és természetességét („ahol mindenről lehet beszélni”, „ahol úgy érzem otthon vagyok”) tehát kizárólag a közösség értékrendjei által meghatározott és legitimált s kizárólag e kritériumok alapján elfogadott zsidó térben lehet átélni.

A közösség ezáltal határozza meg és helyezi el, tudatosítja „mi tudatát” az őt körülvevő komplex heterogén interkulturális térben a „nem zsidó” társadalom, a lokális, zsidó közösségek illetve az egyetemes judaizmus más kultúráinak irányában is.

*

Vajdasági kutatásaim során számos dokumentált interjúrészlet a vajdasági magyarság élethelyzetének értékelését a „balkáni” környezet következményeként is interpretálja, kulturális környezetét egyértelműen a „Balkánra” teszi a szerbek „jellemző”, sztereotipikus tulajdonságait tipizálva. Ezt kiegészítve beszélgetőtársaim a meghatározó különbségek mellett a „magyar mentalitásra” tett hatásokra is kitérnek:

„Amikor a múlt rendszerben itt járt Mira Marković, Milošević felesége a jebesek pártjának [JEB] elnöknője azt mondta itt a vajdasági magyarok milyen jók meg toleránsak és hogy jobban hasonlítanak már egymásra az itteni magyarok meg szerbek, mint az itteni magyarok az anyaországra, meg az itteni szerbek a szerbiaiakra. A Milošević pártjának helyi elnöke csak hallgatta ezt, a feje egyre vörösebb lett, mérges volt. Egyszer csak felugrott és kirohant, nem bírta tovább hallgatni, hogy ennyire hasonlítunk mi. Hát ránk se nagyon hízelgő, hogy ezt mondták.”

„Ha két nép több min 300 éven át együtt él, akkor valamennyire hasonul egymáshoz. Az biztos, hogy bizonyos mentalitásbeli jellegzetességek átvevődtek. Elsősorban impulzívabbak vagyunk, mint a magyarországiak, kevésbé béketűrőek, bár a szerbekkel összehasonlítva még mindig túlságosan béketűrőek vagyunk. A szerbek azok igazi balkániak, ösztönlények. Ők leülnek barátságos hangulatban egymással pálinkázgatni, borozgatni, aztán csak valamit a másik mond és mindjárt elő a kés azt leszúrja vagy lelövi sőt összevesznek, hazaszalad a puskáért, visszaszalad, az még ott ül a kocsmában, puff az ablakon át lelövi. Na ezt még nem sikerült átvenni tőlük.”

Fenti interjúrészletekből láthatjuk, a „balkáni”, „szerb” mentalitásnak egyaránt vannak olyan elemei, amelyek hatottak a vajdasági magyarság mentalitására, vannak ugyanakkor olyan „balkáni tulajdonságaik” is, amelyek teljesen különböznek a magyarok mentalitásától, s amelyek a magyarokra vonatkoztatva, velük hasonlóságba hozva – ahogy imént idézett beszélgetőtársam fogalmazott – „nem túl hízelgőek” a magyarokra nézve.

A „balkáni mentalitáshoz” kapcsolódó kettős jelentéstartalom a vajdasági magyarság mentalitásképét és önmegfogalmazásának normáit, kereteit is meghatározza.

Egy zentai magyar család aranykarkötőt és aranyláncot ajándékozott Magyarországon élő leányunokájának. A kislányról tudni kell, tele van energiával. E két „jelenség” a következő interpretációval fogalmazódott meg az említett nagyszülőkben:

„Majd látják ott Pesten milyen egy igazi balkáni lány, amikor bemutatja az ékszereit, bár már azt most is érezhetik, mert nagyon helyes, hogy tele van étellel, mutassa csak meg milyen az igazi balkáni vér.”

A „balkáni vér”, mint a vajdasági magyar mentalitáshoz való kötődés jellemzőjét más beszélgetőtársaim is kifejtették:

„A mi mentalitásunk egészen más, mint a többi magyaré, olyan igazi balkáni tökök, a lányok se szívbjajosak. Reggelig tudunk mulatni valahogy pozitívabbak vagyunk, de érzelmesebbek is vagyunk. Meglátod, hogy tudunk mi szeretni.”

„Azt mondja nekem az egyik magyarországi gyerek, ti nem olyanok vagytok, mint a többi magyar, mert bennetek van a balkáni lazaság. Milyen igazad van, mondom neki, még jó hogy észrevette.”

„Az itteni magyarok sokkal érzékenyebbek, érzelgősebbek, indulatosabbak, olyan jó balkániak. Sokkal jobban, mint a magyarországiak. Azokon látszik, hogy északon vannak, sokkal hidegebbek is. Ezt lehet érezni, nem véletlen, hogy a Délvidék az elnevezésünk.”

Olvasva interjúinkat, megfigyelhetjük a „jó balkániság” minden esetben a „többi magyar”, „a magyarországiak” kontextusában fogalmazódik meg. A „balkániság” ezáltal a vajdasági magyarság magyar nemzetén belül való különbözőségét fejezi ki és jellemzi.

Erre utal a „Délvidék” mint nemzetrészt elnevezés a „déli-balkáni” mentalitással való magyarázata szembeállítva az „északi-hideg” magyarországi magyarok mentalitásával.³

Mélyreható példáját láthatjuk mindennek Hajnal Virág feketicsi kutatásainak fényében is, aki – többek között – a feketicsi magyarok és montenegróiak önképét és a másiról alkotott sztereotípiákat elemezve mutatja be Feketics testvérvárosával, a magyarországi Kunhegyessel való találkozások jellemzőit, s mindezek visszahatását a feketicsi „interetnikus-lokális” kultúra mentális önképére (Hajnal 2003: 283–321).

Az említett tanulmányból megérthetjük, a feketicsi magyarok és montenegróiak közös mindennapjaiban az egymásról alkotott sztereotípiák izgalmas jelentéseket hordoznak e két kultúra találkozásáról, együttéléséről. A feketicsi magyarok kétfajta megnevezéssel illetik a velük évtizedek óta együtt élőket: a „górac” (utalva Montenegro szerb elnevezésére: Crna Gora – ennek megfelelően a „górac” jelentése, crna gorai) és a „montenegrói” vagy „feketicsi szerb” etnikus megnevezésekkel. Előbbi jelző magában foglalja az eddig e tanulmányban is említett sztereotípiákat: a magyarok szorgalmasságával, munkaszeretetével, magasabb fokú „civilizációs szintjével” szemben a „góracok nem hajlandók a munkára”, „a nehéz munkát mind a magyarra hagyják”, „ha megy az utcán, nem kérdez semmit, szakítja a gyümölcsöt a fáról”, „ha mész az utcán szombaton reggel, és látod, hogy az utcán és valaki, akkor nyugodtan köszönhetsz: jó napot!, mert az biztos magyar”, stb. A „góracok” tehát a negatív „balkáni” jellemtulajdonságokkal rendelkeznek, kifejezve a magyaroctól való áthidalhatatlan etnikus távolságot, hiszen – szintén Hajnal Virág egyik beszélgetőtársa szavaival – „nekünk nem olyan ám a mentalitásunk...”

³ Az ismert svéd néprajzkutató, Orvar Löfgren több „nemzeti kultúra” összehasonlító vizsgálata során megállapítja: „Általánosságban elmondhatjuk, hogy a nemzeti önértékelésre Észak és Dél érdekes metaforikus összehasonlítása jellemző – saját identitását minden nemzet a délebbi, könnyedebb (de kevésbé megbízható) és északi, saját polgárainál nehezkesebb nemzetekkel hasonlítja össze. Sokhelyütt megfigyelhető a tendencia egy olyan nemzetkép kialakítására, mely valahol a középúton helyezkedik el” (Löfgren 1989: 18). Tanulmányunkban mindennek izgalmas kiegészítésére lehetünk figyelmesek, hiszen a fent említett és a következőkben elemzett példák során azt láthatjuk, „Észak–Dél” relációk nem nemzeti „mentális határvonalakat” jelölnek, hanem egy nemzetén belüli kulturális különbségeket mélyítenek el a délvidéki magyarság mint „nemzetrészt” körében. Utóbbi tartalmak ráadásul a „másik”, többségi nemzettel, a szerbséggel való kölcsönhatásokat emelik be a saját kulturális identitás meghatározásaiba. Ugyanakkor esetünkben is beszélhetünk az idézett „középút” megfogalmazásáról, ám ekkor is az adott kisebbségi kultúra sajátos értékvilágában, hiszen a szerbségtől megkülönböztető „északiság” is a „balkáni mentalitáson” belül, annak pozitív tulajdonságainak kiemelésével és a negatív vonásoktól való megkülönböztetésekkel valósulnak meg a vajdasági magyar közösség önmeghatározásában, egyszerre teremtve ezáltal a saját nemzetén és az állam határain belüli különbségek etnikus keresztmetszetét.

Ugyanezen közösség megítélései azonban a felsoroltak ellenpéldáit is magukban foglalják. Ekkor a „balkáni mentalitás” pozitív oldalát fogalmazzák meg a magyarok, s ezen jelzők mindegyikét a „montenegrói” vagy „feketeci szerb” etnikus megnevezés követi. Ezek a mentális tulajdonságok továbbá olyan viselkedésmintákat jelölnek, amelyek a helyi magyarságnak is követendő például szolgálnak: „bármelyik montenegrói házába bemész, kínálnak kávéval, pálinkával”, „ha van valami javítani való, amit nem tudok megcsinálni itthon, a montenegróiak előbb segítenek, mint a magyarok”, „ha neked van kettő, neki egy akkor (a magyarok) puszognak a hátad mögött, hogy honnan szerezted, nem hogy addig ő is megdolgozna érte, a montenegróiak pedig inkább támogatják a maguk fajtáját”

Utóbbi „montenegrói jellemtulajdonságok” pozitívumainak és egyben a feketeci magyarság a többi magyartól való különbözőségének elmélyülését a kunhegyesi testvérvárossal való találkozások tapasztalatai is elősegítették. A kunhegyesiekkel való találkozás sajátossága, hogy már az első alkalmakat is a különbözőség kifejeződése determinálta, hiszen a feketeci magyarság a 18. század végén Kunhegyesről indult el a Délvidék felé. Az elvándorlók alakja évszázadokon át a feketeci emlékezetben, mint a „kunhegyesi zúgolódók, akik bátrabbak, rátermettebbek, talpraesettebbek, akik útra mertek kelni” maradtak meg. Ezen meghatározó különbségeket tudatosították az intenzívebbé vált személyes és közösségi kapcsolatok is: „Bár lehet érezni a rokonságot, a kunhegyesiek sokban különböznek a feketeciaktól. A kunhegyesiek megmaradtak ott, ahol éltek... Rá lehet mondani, hogy ez a feketeci ember Kunhegyesről származott, de mégis egész más. A sokféle összekeveredésből másvalami lett.”

Az etnikus „keveredés”, a vajdasági interetnikus környezet tehát az egyik fő indoka a magyarországi közösséggel szembeni másságnak, amely többek között „mentális tulajdonságaikban” nyilatkozik meg a feketeciak számára: „Teljesen mások, mint mi, a jóléttől olyan lelketlenek lettek”. Idegen volt a magyarországiak számára a rostélyos vagy a török kávé is, amelyek a feketeci magyar életmód szerves részévé váltak, s amelyeket „mi itt tanultunk meg a szerbektől”, „átvettük a montenegróiaktól”, a „miénk is”.

E találkozások által felvetett kérdéseket végül így összegezte Hajnal Virág:

„A találkozás így egyfajta csalódást is okozott a feketeciaknak, hiszen a »rokonik« jegyek felfedezésében bízva, inkább különbségekre, másfajta értékrendszerre, eltérő szokásokra, nyelvhasználatra, stb. derült fény. A feketeciakban felmerült tehát a kérdés, vajon kik is a mi rokonaink, a kunhegyesiek, akikkel csupán csak származásunk közös, a vajdasági magyarok, akik szintén magyarokként az anyaországon kívül élnek? Vagy netalán tán a »Feketecsen élő montenegróiak, akikkel hasonlóak a mindennapjaink? «” (Hajnal 2003:308).

Az eddig bemutatott „balkán-kategóriák” kettős olvasata alapján láthattuk, a „balkáni mentalitás” negatív jelentései azon etnikai jellemzőket érintik, amelyek a két kultúra alapvető különbségeit hangsúlyozzák magukban foglalva a tanulmány korábbi részében elemzett pozitív önsztereotípiákat („szorgalom”, „munkaszeretet”, stb.) és a másikról alkotott negatív etnikus mentalitásképeket („lusták”, „vadak”, stb.), valamint a mögöttük álló „kulturális szakadékokat” („ők pravoszlávok, mi keresztények, ők babonások, mi két lábbal állunk a földön”, stb.). Emellett azonban a „többi magyar” felé a „balkáni mentalitás” pozitív jellemzői („érzékenység”, „melegség”, „barátságosság”, „vendégszeretet”, stb.) fogalmazódtak meg, amelyek alapján a magyar nemzetben elfoglalt speciális helyzetét mélyíti el a kultúra, megfogalmazva kötődését a szerbség és a montenegróiak felé is.

Mindkét esetben a tágabb értelemben vett „többség” irányában mélyülnek el tehát e mentális jellemzők, kifejezve a vajdasági magyarság saját kultúrájának egységét, valamint távolságát mindkét „többség” jellemzőitől. A vajdasági magyarság „balkáni” mentalitáskategóriái a kisebbségi kultúra meghatározó etnikus stratégiáit tudatosítják a közösségben,

saját kultúra és értékrendszer megőrzését, adaptációját egység és különbözőség folyamatos dialektikájában.

A távolságok és kötődések azonban nem egyformák a magyarság és a többségi etnikum felé, mivel a magyar nemzethez felé megnyilvánuló azonosságok átélése a vajdasági magyarság egyik legfontosabb integráló tartalma.

A szerbségtől való távolságtartás mentális dimenziói ezért könnyen kontrollálhatók, ahogy interjúalanyaim is megfogalmazták számomra:

„Ha valaki túlfokozza a kiabálást, hadonászik meg minden, megkapja, hogy olyan lettél, mint a szerbek.”

„Vannak itt elgőrcosodott magyarok, nem is állunk velük nagyon szóba, na nincsenek is sokan.”

„Egész nap csak a kávé issza, nem csinál semmit, jól átvette tőlük ezt. Mondjuk ez nem nehéz, de nem is magyar, nem is megy ahhoz magyar, szerb lesz meg a családja is elszerbesedik.”

Aki tehát „túlzottan” a „szerb mentalitás” jellemtulajdonságait alkalmazza viselkedésében és a „balkáni mentalitás” negatív formái szerint vezeti életét számíthat a közösségi normarendszer kontrolljára illetve személyének a másik etnikumhoz való csatolására és az „elszerbesedett”jelzőre.

A magyarsággal kapcsolatos közösségi kontroll összetettebb problémakört alkot, hiszen a magyarsághoz való tartozás és a magyar kultúra folyamatoságának kifejezése a vajdasági magyar kisebbségi kultúra meghatározó jelentéstartalmát jelenti. Ehhez kapcsolódik a kisebbségi létforma stratégiája, a „kiegyenlítődés” alkalmazása, a „saját-magyar” regionális-kisebbségi kultúra és identitás megőrzése. Ezt azonban a vajdasági magyar közösség tagjai eltérően képzelik el. A legmélyebb határvonal a korábbi állami szocializációs mintákhoz alkalmazkodó illetve az azt csupán „nappali kultúrájukban”, a társadalmi-interetnikus nyilvános tereiben adaptáló, de az otthoni-saját kultúra biztonságos környezetében a „nagy szülők” „tisztá-nemzeti” kultúráját gyakorló és továbbadó személyek, családok, közösségek között húzódik. (Vö. Boglár 1996: 13–25). Előbbiek a revitalizálódó „tisztá-nemzeti” és vallási tartalmakkal is óvatosan, néhol ellenségesen viseltetnek (ld. erről Papp 2003: 145–170), míg utóbbiak a nemzeti kötődések továbbhagyományozásában, s – mint láttuk – az ezeket elmélyítő nyilvános rítusokon és egyéb törekvésekben vesznek részt. E törésvonalakat élezi ki néhol a „magyarkodás” jelző, amely a magyarsághoz való kötődések „túlzott” megnyilvánulásait illetve a „többi magyar”, elsősorban a magyarországiak „mentalitásának”átvételét fogalmazzák meg a másik felé.

Mindez az életvitel teljes spektrumát érinti. Az előző feketicsi példák során többek között láthattuk a kávézás gyakorlatának fontos kiemelését. A kunhegyesiek különbözőségét az is aláhúzta, hogy nem szerették a törökösen készült kávé, amelyet a vajdasági magyarok a szerbektől és a montenegróiaktól vettek át. A török kávé fogyasztása nem pusztán élvezetes időtöltés azonban, hanem a vendéglátás pozitív „balkáni mentalitásának” kifejeződése, a baráti-szomszédi-rokoni kapcsolatok kötelekeinek megerősítése, egyszóval „a mi kultúránk része” – ahogy azt egyik feketicsi beszélgetőtársam kifejtette. A vajdasági magyar értelmiség egy része – az általam ismertek közül ők kizárólag a magyar nemzeti kultúrához való kötődés szorosabbá tételén fáradoznak – azonban szintén nem él a török kávéval. Ezen „apró” mozzanat jelentésértékével pedig ők és környezetük is tisztában vannak, környezetük tudtukra adja „te nem a mi kávékat iszod” megjegyzésükkel véleményét, de arra is figyelmes lehettem ahogy egy magát „magyar nemzeti elkötelezettségűnek” identifikáló közéleti

személy fennhangon „tejeskávét” kért egy kávéházban, nyilvánosan demonstrálva világnézetét. Utóbbi többet később „magyarkodónak” tituláltak ezen eset kapcsán.

Korábban elemzett vajdasági rítusok kapcsán olvashattuk, ha a nyilvános nemzeti reprezentáció egy adott nemzeti ünnep időpontjára esett volna az „túlzás”, nem megfelelő „magyarkodás” lett volna (Papp 2002,2003).

A ünnepek szervezői ennek tudatában gondoskodtak is „egyensúlyt tartani, hogy az ember meg az egész ünnep ne kapja meg a magyarkodás bélyegét” – ahogy egyikük fogalmazott.

A közös kisebbségi „mentális konszenzus”, tehát a kultúra egészét átfogja, kontrollként, normaként él a közösség identitásstratégiájának „etnikus iránytűjeként”. Csupán ezen belül artikulálódnak, tehát a mindenki által értett törekvések és hozzáállások.

Az elmondottak összetett valóság tartalmaira mutatnak rá a következő interjúrészek is:

„Ami a magyarsággal elsősorban összeköt minket, az a közös anyanyelv, de ha itt a 300 ezer magyar közül Vajdaságban történetesen valaki nem alkoholt kér, akkor talán 209 ezer szokkot iszik, vagyis szörpöt és a bazenba megy fürdeni és még sorolhatnám. Már nyelviileg is azon a szinten vagyunk, hogy kezdünk elszigetelődni egy olyan tájnyelv alakul ki, ami még a megértést is kezdi megnehezíteni, zavarja. Mi küzdünk, harcolunk, hogy ne engedjük meg ezt a nyelvi romlást és erre azt mondják ne magyarkodjunk ezt így köll mondani és kész.”

„Valaki egyszer kimondta, ebből nagy egész vajdasági vita lett, hogy Ómoravica az Kossuthfalva, na, erre nagy lett a felfordulás, hogy ez magyarkodás és ők nem akarnak a környező szerbekkel konfliktusba keveredni, félnek.”

„A délvidéki magyarokban van egy megfélemlítettség, próbálnak kicsit helyezkedni, ravaszkodni, nem elárulni magukat nem kiadni magukat és nem magyarkodni. De ezek a szép rendezvények amiket néhány éve rendeznek itt Zentán, meg az egész Vajdaságban mindig tele vannak, mert megszokták mára az emberek, látják, hogy nem veszélyes, nem kihívó.”

Interjúalanyaim az idézettek szerint úgy látják, a fent elemzett „mentális kontroll”, elsősorban a negatív történelmi-társadalmi-interetnikus tapasztalatokból s az ezekből következő „mentális sérülésekből” fakadnak.

Mások azonban a mindkét „többségi” kultúrától való távolság negatívumát, a „kisebbségi vákuum” – ahogy egyik beszélgetőtársam megfogalmazta – reménytelenségének fásultságával indokolták a „magyarkodás” szükségtelenségét:

„Sokan azt hittük felszabadulhatunk a főbiáinktól amikor a Tito itt propagálta, mindenki legyen jugoszláv, nekem is mondták, te nem jobb lesz ha nem leszünk se magyarok, se szerbek, se horvátok. De már a '80-as években ez megváltozott, azután visszaváltak; rapid módon '91-ben visszaesett a jugoszlávok száma. A magyarok is visszatértek nem is tehettek másként, a felszabadulás csak illúzió volt, a szerbeknek úgyse kellett.”

„Hát itt volt egy öreg bácsi, mondja nekem, tudja mit írtam be a statisztikai nemzetiségi helyre, azt írtam ne, hogy beznacionalnosti, nemzetiség nélküli. Engem nem fognak majd a szerbek üldözni, ha meghal a Tito. Mondom jól van, akkor legalább azt fogják hinni magáról, hogy muzulmán, mert azok írták így be magukat, és majd azért akasztják föl, mert muzulmán. Na ezen elcsodálkozott.”

A többségi társadalom az említettek szerint „nem fogadta be” a magyarságot, a „mentális sérülésekkel” terhelt időszak – ahogy egyik beszélgetőtársam fogalmazott – „egy tragédia, fölösleges zsákutca volt”. A „nemzetiség nélküli” identitásstratégia tehát csakúgy nem lehetséges út, mint az asszimilációra törekvés. Másik interjúalanyom így egészítette ki

mindezt: „Itt nincs olyan, hogy fogom magam és mától szerbül beszélek, nem fogadnak ők se be. Érzik, hogy nem vagyok közük való.”

Ugyanakkor a „túlzott nemzeti” törekvéseknek sincs „semmi értelme” – ahogyan egyik beszélgetőtársam összefoglalta, hiszen:

„A magyar nép fele a jobblétet akarja, igaza is van ebben, de úgy akarja, hogy közben sajnálja mitőlünk, a határon túliaktól a támogatást nehogy ez a jólétükből faragjon valamit, azt is maguk közt akarják elosztani. Nekik az anyagi jólét fontosabb, mint a nemzettudat, nekik ez a mentalitásuk. Ránk se itt, se ott nincs vevő.”

A „túlzott magyarkodás” tehát olyan hamis, illuzórikus magatartásforma ezek szerint, amely nem is kapcsolódhat a magyar nemzet többségének hátteréhez, mivel az anyaország nagy részének a „nemzettudat” nem is tartozik „mentalitásához.”

A „háttérnélküliség”, a bizalom és befogadás hiánya mindkét „többségi” kultúra részéről nyer összefoglalást az alábbi interjúrészletekben is:

„Sehova se tartozunk a legtöbben, kisebbségi vákuumban élünk, néha érezzük, hogy tartozunk a mieinkhez, de aztán marad minden a régiben: sem a szerbekhez, sem a magyarokhoz nem húzunk, mert azok sem húznak hozzánk.”

„Kénytelenek vagyunk megőrizni a vajdaságiságunkat, az itteni kevert magyarságunkat, mert csak magunk fogadjuk be magunkat, csak magunknak kellünk. Minek magyarkodjunk akkor.”

A vajdasági magyarság „vákuumhelyete” teszi feleslegessé tehát a „magyarkodás” viselkedésmintáit a fenti olvasatokban, hiszen a „vajdasági kevert” magyarság értékrendszere az egyedüli „hiteles” és „valódi” identitásstratégia abban a helyzetben ahol „ránk se itt, se ott nincs vevő.”

A motivációk, magyarázatok összetettségével együtt láthatjuk, a vajdasági magyarság kultúrájában a „kiegyenlítődé” kisebbségi stratégiái dominálnak. Ennek megfelelően létezik a kultúrának egy olyan kognitív konszenzusa, amely alapján osztályozzák és minősítik a „többségi társadalmak”, valamint a saját kultúra mentális jellemzőit. Utóbbi mentális sajátosságokat a „nemzeti” és a „balkáni” hatások keveredése alakította ki. Ezek egyensúlya, kiegyenlítődése képezi a helyes-hiteles, saját mentalitás kereteit megfelelően a kisebbségi kultúra „vákuumhelyetének”, két „többségi” kultúra közötti állapotának és a folyamatos adaptációk kényszerének.

A vajdasági magyar kisebbségi kultúra tehát a permanens „kultúraátvétel” és a saját kultúra „megőrzésének” gyakorlatában él, ez határozza meg leginkább mentalitását illetve e mentalitás értékelését, önkontrollját is: a túlzott kultúraátvétel hatásait és megnyilvánulásait a mentalitás terén, akár „magyar nemzeti”, akár „balkáni” legyen az, megítéli a közösségi konszenzusos normarendszer, az ilyen mentalitású személyt vagy „magyarkodónak” vagy „elszerbesedettnek” bélyegezve meg. Az így „megjelölt” emberek elveszítik közösségüket a vajdasági „kettős és kiegyenlített” magyar mentalitással s (ezáltal) összetartozásukat e magyar közösséggel, a kisebbségi kultúra perifériájára szorúlnak vagy a „másik” kultúrához tartozónak tekintik tovább őket.

E „kiegyenlítődé” mentális összefüggései mögött az a szociálintropológiai tapasztalat áll, amely egyaránt magában foglalja a vajdasági magyarság történelmi-társadalmi és interetnikus valóság tartalmait, az elmúlt évtizedek alatt kialakult, kényszerű identitásstratégiáit, kulturális változásait, az anyaországgal való kapcsolat negatív tapasztalatait, valamint ezzel együtt, a saját – tradicionális kultúra fennmaradásának dimenzióit, az elmúlt másfél évtized revitalizálódó „tisza-nemzeti” jelentéstartalmak és kötődések intenzívebbé válását, utóbbi folyamat új identitásstratégiáinak kifejeződésével és elmélyülésével párhuzamosan. E „kétpólusú” szociálintropológiai léthelyzet fejeződik ki a

kisebbségi társadalom törésvonalainak konfliktusaiban, a kollektív emlékezet értelmezéseiben, a rítusok és társadalmi események mozzanataiban s ezek interpretációiban egyaránt.

Mindezeket az összetett valóságtartalmakat tartja össze, osztályozza és foglalja keretbe a közösség jelenkori „kollektív képzetrendszere” (Evans-Pritchard 1997: 566), azon kollektív kognitív jelentéstartomány, amelynek kifejeződése a „vajdasági magyar mentalitás” kategóriájában és értékrendszerében fogalmazódik meg. Ez „egyenlíti ki” a mentális sérülésekből adódó negatív hatásokat és teszi élhetővé e „bonyolult” kisebbségi léthelyzet mindennapjait.

Láthattuk, az „igazi magyarságtudat” vajdasági formája kapcsolódik a nemzeti rítusok jelentéseihez, a „Délvidék”, mint nemzetrészt fogalmához. Ezen belül a „vajdaságiság” kifejezi a magyar nemzet sokarcú különbözőségét, hiszen a vajdasági magyarság lokális közösségeit különböző területekről beköltözött magyar telepések alapították. Ezen lokális különbségek azonban külön-külön is és regionális- „délvidéki” egységként is megerősítik a vajdasági magyarság különbözőségét a magyar nemzet más nemzetrészeihez képest. Ehhez kapcsolódnak az itt élő magyarsággal évszázadok óta együtt élő szerbek tulajdonságai, amely „mentális jellemzőket” számon tartják és sztereotipikusan rendszerezik megállapítva azok hatásainak beintegrálódását, átvételét is saját mentalitásuk rendszerébe. Ebből következik a „máshogyan vagyunk magyarok” önmegfogalmazás (egyik beszélgetőtársam szavait idézve), amelynek egyik legjellemzőbb momentuma a „balkáni” jelző pozitív jelentése.

A „balkániság” azonban olyan negatív mentális jelentéseket is magában foglal, amely a szerbektől való áthidalhatatlan különbségeket tudatosítja.

A kisebbségi magatartás sem a nemzeti kötődések „túlzott” kifejeződését, a „magyarkodást”, sem a szerbség megkülönböztető „balkáni” jegyeinek megnyilatkozásait nem teszi lehetővé. „Balkán” és „nemzet” határán nyilvánul meg az „igazi délvidéki magyarságtudat” s az ennek megfelelő „vajdasági magyar mentalitás”.

A vajdasági magyar „kisebbségi mentalitás” mély jelentéstartalmai tehát a magyar zsidó kultúrához hasonlóan két kultúra érték- és viselkedésrendszerének keresztmetszetét foglalják magukban továbbgondolhatóvá téve e kérdéskör általánosabb értelmezési lehetőségét a kisebbség- és etnicitáskutatásban.

*

A leírt esettanulmányokból láthatjuk, milyen kérdésköröket vethetnek fel, készíthetnek továbbgondolásra e feltárt kulturális antropológiai „tények”, amelyek segítségével rápillanthattunk az „objektív-hipotetikus” fogalomként igencsak vitatható „mentalitás”, mint kulturális jellemző komplex jelentésvilágaira, amelynek mentén az általam kutatott közösségek megfogalmazzák kisebbségi önsztereotípiáikat, illetve az őket körülvevő többségi kultúrák sztereotípiáit, minősítéseit. E „minősítések” mögött pedig olyan identitásjellemzőkre lelhetünk, amelyek mentén e közösségek egyszerre fogalmazzák meg egységüket és különbözőségüket a velük együtt élő kultúrákkal és azokkal az egyetemes közösségekkel amelyeknek szintén sajátos, regionális, autonóm, „kisebbségi” csoportját alkotják. „Egység” és „különbözőség” illetően kulturális dialógusa más kisebbségi kultúrák életében is jelentéssel bírhat ezért - reményem szerint - esettanulmányaim továbbgondolásra ösztönözhetnek további kutatásokat is. E „mentalitáskategóriákhoz”, mint szintén láthattuk, szorosan kapcsolódik a rítusok világa és az adott kultúrák vallási rendszere. Utóbbiak által mélyülnek el és kapnak szakrális-kognitív megerősítést a „mentalitáskategóriák” mögött álló kisebbségi stratégiák. Ezen kisebbségi stratégiák pedig mindkét „többség” felé a „kulturális önvédelem”

lehetőségeit teremti meg a tőlük való távolságtartás és az együttéléstől fakadó kulturális adaptációk egyensúlyának kialakításával. Az egyetemes, közös nemzeti és vallási tartalmakból ennek megfelelően ugyanúgy „merítenek”, mint a velük élő többségi kultúrák számukra megfelelő, konszenzusosan értékesnek tartó kulturális tulajdonságaiból. E két értékrendszer „egyensúlya”, „kiegyenlítődése” rajzolja körül és határozza meg kutatott közösségeim „mentalitás-kategóriáit”. Az ennek megfelelő közösségi kontroll az egyéni viselkedések fokmérőjévé is válik. Az az „igazi-zsidó”, illetve „jó balkáni” közösségeimben, aki megfelel és azonosul e normarendszer mintáival és ezeknek megfelelően alkalmazza személyes életstratégiáit, illetve saját közösségén belüli viselkedésmintáit. A saját kultúrában való mindennapok megélése, az interetnikus kapcsolatokban alkalmazott stratégiák, tehát e „mentalitáskategóriák” által is befolyásolt jelenségek, s ezáltal, mindezek értelmezésével, a kisebbségi kultúrák közös érték- és normarendszere, kulturális gyakorlata elemezhető úgy, hogy közben az egyéni életvilágokhoz, személyes életsorsokhoz, világnézetekhez is közelebb kerülhetünk. E „közeledés” következtében pedig talán könnyebben átérzhetővé és megérthetővé válnak kutatott kisebbségi kultúráink élő valóságtartalmi is.

Bibliográfia

- BOGLÁR Lajos
1996 *Mítosz és kultúra*
Budapest: Szimbiózis
- EVANS-PRITCHARD, E. E.
1997 Szociálanropológia: múlt és jelen
In: Bohannon, Paul–Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában 558 – 575*
Budapest: Panem
- FROJIMOVICS Kinga
1995 Komoróczy Géza - Pusztai Viktória – Strbik Andrea. A zsidó Budapest.
Bp. Városháza. MTA Judaisztikai Kutatócsoport
- GEERTZ, Clifford
1994 *Az értelmezés hatalma*
Budapest: Osiris–Századvég Kiadó
- GEREBEN Ferenc
2002 A vajdasági magyarok nemzeti és kulturális identitása
In: Dr. Hódi Sándor: *nemzet és haladás. A magyarság helyzete a XXI. században.* (Stratégiai füzetek 1.)
54–81
Tóthfalu: Logos
- HAJNAL Virág
2003 „Mint leveleket a vihar” – Egy kétnyelvű vajdasági falu
In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*
Budapest: MTA Társadalomkutató Központ
- KOVÁCS András
1992 Zsidó identitás és etnicitás
Világosság 4:280-291
- KRAUS, Naftali, Oberlander Baruck szerk.
1996 *Sámuel imája. Zsidó Imakönyv*
Bp. Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egy.
1998 *Sámson fohásza. Engesztelőnap imarendje.*
Bp. Chábád Lubovics Zsidó Wev. És Októberi Egy.
- LAU, Rabbi Israel Méir
1994 *A zsidó élet törvényei*
Jerusalem
- LÖFGREN, Orvar
1989 *A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákon szemlélve*
Janus (6) 1: 13–28
- PAPP Richárd
2002 Magyar zsidó revival?
Bp. MTA Kisebbségkutató Műhely
2002 *Rítus és nemzet*
Létünk (2): 37–50
www.mtaki.hu
2003 *Etnikus vallások a Vajdaságban?*
Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör

UNTERMAN Alan
1999 Zsidó hagyományok lexikona
Bp. Helikon

ZBOROWSKI, Mark - Herzog, Elizabeth
1962 Life is with people. The culture of the shtetl
New York, Schocken Books